

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Олександра ГАХ

учениця 11 класу Позашкільного навчального закладу
Енергодарська мала академія наук учнівської молоді
Енергодарської міської ради Запорізької області

Наталія ДОБРОВА

керівник гуртка Позашкільного навчального закладу
Енергодарська мала академія наук учнівської молоді
Енергодарської міської ради Запорізької області
email: kot_ja@ukr.net

Анотація. Наведено результати емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей адаптації українських дітей в європейських закладах середньої освіти. Сформульовано практичні рекомендації щодо запобігання та усунення дезадаптації дітей-мігрантів в іноземних школах.

Ключові слова: Україна, російсько-українська війна, мігранти, біженці, діти, адаптація, дезадаптація.

Постановка проблеми. Через напад росії на Україну зараз за кордоном перебуває понад 1,8 мільйона дітей. Адаптація українських дітей до нових країн, звичаїв та правил є новим досвідом і значною проблемою. Україна – європейська країна, тому частина правил і звичаїв нам знайома, але водночас у кожній країні є свої відмінності, які необхідно опанувати й дотримуватися у повсякденному житті. На адаптацію впливає також мовний бар'єр та психологічний стан дитини. Збільшення дітей-мігрантів шкільного віку загострило проблему їх соціокультурної та етнічної адаптації в новому культурному середовищі, адже діти-біженці є однією з найбільш вразливих категорій учнів і потребують постійної психолого-педагогічної підтримки, особливо на початковому етапі їх навчання у новому іншомовному

середовищі. Адаптація до нових шкільних умов є одним із перших кроків на шляху успішного навчання та інтеграції в суспільство, важливість цього процесу не можна недооцінювати. Діти-мігранти в процесі адаптації переживають багато соціальних, психологічних і педагогічних проблем та потребують психолого-педагогічної підтримки.

Аналіз досліджень та публікацій. У сучасній психологічній науці проблемі соціально-психологічної адаптації особистості присвячено багато досліджень (С. Максимець, І. Матющенко, А. Налчаджяна, Г. Балла, С. Розума, Л. Столяренко та ін.), де соціально-психологічна адаптація розглядається як досягнення динамічної рівноваги людини, що вперше входить у нове соціальне середовище. Глибшим є розуміння соціально-психологічної адаптації як процесу

пристосування людини до умов життєдіяльності в групі, тобто процес пристосування індивіда до групових норм і соціальної групи до окремого індивіда. При цьому виробляються зразки мислення й поведінки, які відображають систему цілей, цінностей і норм певного колективу, набуваються, закріплюються й розвиваються уміння і навички міжособистісного спілкування в цьому колективі. Успішна соціально-психологічна адаптація сприяє ефективній діяльності, розвитку колективу, особистісному зростанню людини, а також створенню сприятливих умов для самоствердження та самоактуалізації особистості [5].

На думку Н. Завацької, поняття «адаптація» розуміємо як той аспект психічної адаптації, що забезпечує організацію мікросоціальної взаємодії, формування адекватних міжособистісних стосунків, урахування експектацій оточення і досягнення соціально значущих цілей [8].

Поняття адаптації тісно пов'язане також із шкільним життям. Воно на кожному кроці ставить вимоги до компетентності дитини, її гнучкості, вміння виділяти головне і другорядне, здатності пристосовуватися. Отже, шкільна адаптація – це пристосування дитини до умов та вимог нового середовища, нових навантажень, пов'язаних із систематичним навчанням. Процес адаптації може бути тривалим, адже він потребує стабілізації фізіологічних процесів. Результатом вдалої адаптації є пристосованість, що виступає показником життєвої компетентності дитини, її здатності орієнтуватися та впливати на довкілля [9].

Критеріями ж адаптованості дитини до шкільного навчання є її позитивне ставлення до школи, самостійність,

розуміння пояснюваного вчителем навчального матеріалу, здатність зосереджувати увагу при виконанні завдань, добровільне виконання громадських обов'язків і позитивне ставлення до однокласників. Усе це вказує на належну ефективність процесу соціально-психологічної адаптації до школи – пристосування учня до класу, вчителя, свого місця у школі [2].

Поняття «адаптація» також тісно пов'язане з поняттям дезадаптації. Отже, шкільна дезадаптованість школяра-мігранта – це той стан, при якому школяр відчуває складності при інтеграції в новий соціум, збільшення агресивності, тривожності та інших негативних емоційних проявів, зниження академічної успішності в школі та його незадоволеність своїм становищем, низька самооцінка, домінування негативного емоційного напруження [8; 13].

У роботах І. Бойко, Н. Лебедевої, Н. Литвиненко, Н. Лусканової, Є. Підчасова, Н. Сперанської та ін. розглядаються питання пристосування до нових умов дітей найвразливішого підліткового віку і доведено, що соціально-психологічна адаптація є важливою складовою процесу входження підлітка в нові умови основної школи, коли школярі зазнають найбільших труднощів і які здебільшого визначають ефективність дальшого навчання, а також зумовлюють всебічний розвиток особистості. Період від початкової до основної школи (з четвертого до п'ятого класу) є перехідним від молодшого шкільного до підліткового віку. Підлітковий вік вважається кризовим у віковій психології, що обумовлюється початком бурхливих фізичних і фізіологічних змін в організмі дитини та, як наслідок, гіпертрофованим значенням

фізичного «Я» й нестабільним емоційним фоном. Так, А. Татяничков розглядає кризу молодшого підліткового віку як таку, що пов'язана передусім з відчуттям дорослості. Це може провокувати загострення стосунків з оточуючими дорослими: батьками та педагогами. Водночас відбувається зміна провідної діяльності дитини: з навчання в молодших школярів на інтимно-особистісне спілкування у підлітків; навчальна діяльність здебільшого починає займати другорядне місце, що значно ускладнює процес адаптації особистості підлітка до нових умов навчання в основній школі [17].

Аналіз наукової літератури показав, що в сучасних умовах увага вчених найбільш сконцентрована на історичних, демографічних, антропологічних та етнічних питаннях міграції. У психолого-педагогічній науковій літературі найбільш повно розглянуті питання, пов'язані з розглядом впливу міграційних процесів на міжнаціональні відносини (Р. Костін), вимушеної міграції (В. Айрапетов), міського середовища як адаптаційного простору (В. Тішков, О. Ведіна), сутності та специфіки соціальної адаптації (А. Налчаджян, Н. Лебедева). У свою чергу вивчення адаптаційних процесів розглядається в роботах І. Троцук, А. Реана, В. Лісовського; національної самосвідомості та міжетнічної толерантності – Т. Стефаненко, Л. Шайгерова, Р. Хайрулін; обліку етнічної різноманітності учнів – Дж. Беррі, М. Плізентс, Н. Міллер, Х. Ессер, Р. Браун [5; 8; 10].

У сучасній педагогіці розробляються нові концепції підтримки дітей-мігрантів в освітньому просторі, наприклад, такі концепції полікультурної освіти, як

етнічна концепція (К. Муулі, М. Стоун), мовна концепція (Б. Кенпеун), концепція діалогу культур (М. Біблер). Питання, пов'язане з впровадженням полікультурної підтримки дітей-мігрантів в процесі адаптації, стає зараз особливо актуальним для українських дітей [9].

Науковці наголошують на тому, що для визначення рівня соціально-психологічної адаптованості дитини, тобто рівня її фактичного пристосування до класу-колективу при зміні умов навчання, необхідно чітко визначити і дослідити показники цієї адаптованості. Як показники соціально-психологічної адаптації в психолого-педагогічній літературі розглядаються: успішність навчання та поведінки, задовільне загальне самопочуття дитини, відсутність ознак перевтоми тощо.

Метою статті є дослідження особливостей адаптації українських дітей-мігрантів в європейських закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. За даними Міністерства освіти і науки України, в інших країнах зараз перебувають близько 2 мільйонів українських дітей. Насправді точна кількість дітей, які виїхали з України після 24 лютого, владі невідома. У країнах Євросоюзу їх близько мільйона, але якщо врахувати тих, хто виїхав за межі ЄС чи був вивезений до Росії, цифра буде значно більшою. Крім того, частина дітей залишається в окупації. Найбільше дітей-мігрантів у Польщі, Німеччині, Чехії, Молдові, Угорщині, Словаччині, Румунії. Зокрема, у Польщі проживає 200 тисяч українських школярів, з яких 75 тисяч навчаються в місцевих школах. Загалом учні разом із батьками виїхали до 44 європейських країн, а також до США, Канади, Австралії, Японії [20].

Під адаптацією розуміється процес пристосування до нових умов та взаємодії індивіда з оточуючим. З огляду на те, що сучасна психологічна наука приділяє проблемі соціально-психологічної адаптації особистості велику увагу (їй присвячено значну кількість досліджень), питання адаптації дітей-мігрантів в іншомовному просторі є ще недостатньо висвітленим в наукових джерелах, особливо шляхи їх підтримки та супроводу. Процес адаптації українських дітей в іноземних школах потребує детального дослідження, виявлення та ретельного вивчення психологічних ресурсів, які забезпечать успішну соціально-психологічну адаптацію дітей в ситуації змінених умов навчання. Українські діти за кордоном потребують ефективної психолого-педагогічної підтримки та супроводу. Вони ховались в укриттях, а потім поспіхом тікали зі своїх домівок. Вони сумують за татами, які залишилися в Україні, та за друзями, яких розкидало по світу. Вони щодня приходять до нових шкіл і вчать розуміти вчителів та однокласників мовами, яких раніше не вивчали. Вони готові навчатися у двох школах одразу, аби не розірвати ту ниточку, що з'єднує їх з рідним класом, однолітками і вчителями. Вони занурюються у віртуальну реальність, відсторонюються або бунтують, намагаються відшукати, врешті-решт, душевну рівновагу, іноді з боєм пристосовуються до чужого – все це є сьогоденням наших українських дітей [10].

Процес соціально-психологічної адаптації дітей-мігрантів до нових умов життя є доволі неоднозначним і складним. Діти, які потрапляють в таку ситуацію, переживають різноманітні складнощі і психологічний стрес.

Основні проблеми, що виникають у ході адаптації дітей-мігрантів:

По-перше, діти мігрантів часто мають труднощі у спілкуванні з однокласниками. Навички взаємодії, з якими приходять до школи діти мігрантів, часто виявляються неадекватними у новому соціальному середовищі: приїжджі діти можуть вважати образливими слова та висловлювання, які не є такими у місцевій дитячій культурі. Культурно зумовлені відмінності у способах невербальної комунікації, нормах відносин, цінностях, стандартах та ритуалах поведінки численні, і вони часто стають причиною неприємних непорозумінь при взаємодії дітей різних національностей. Причинами непорозумінь часто бувають незнання мови, культури, традицій країни, де вони перебувають, різні цінності [13]. Проблеми в стосунках з однолітками сприймаються дітьми дуже болісно і завжди впливають на навчальні успіхи школяра.

По-друге, дітям-мігрантам часто важко дається шкільна програма, що знижує їхню самооцінку, негативно позначається на відносинах з оточуючими, майже автоматично знижує соціальний статус дитини серед однокласників. Звичайні причини неуспішності дітей-мігрантів – погане знання іноземної мови. Вони не завжди розуміють пояснення вчителя, не вміють висловити свою думку. В результаті спільної дії цих факторів багато дітей-мігрантів навіть у свої сім'ї вісім років починають сприймати соціум, в якому вони змушені перебувати, як принижуючий і дискримінуючий [17].

Європейські країни пообіцяли інтегрувати українських дітей у шкільне навчання протягом трьох місяців з моменту їхнього приїзду. Втім це непросте

задача для системи освіти, яка страждає від браку вчителів, переповнених класів та впливу пандемії коронавірусу.

Для адаптації дітей в деяких країнах створюються інтеграційні класи, які допомагають адаптувати дітей до перебування в нових умовах, навчити мови країни перебування. Але такі класи створюються не у всіх країнах, що ускладнює адаптацію.

Польщі довелося змінити закон щодо кількості учнів у класах, збільшити фінансування освіти та створити гарячу лінію для батьків, бо українські діти навчаються у кожній другій школі країни. Та батьків вражає, як багато робиться для загального розвитку дитини: учнів весь час водять на екскурсії, у музеї, кіно і театр.

У Чехії для українських дітей, яких у школі чимало, щодня проводять перші два уроки чеської мови. Їх ведуть по черзі чеська вчителька й вчителька з України, яка знає мову. Незвичним для дітей є те, що по школі можна ходити у домашніх капцях, а також оцінки. Їх ставлять не від 2 до 12, як в Україні, а у зворотному порядку – від 5 до 1 [9].

Наразі існує кілька варіантів організації навчання українських дітей у школах за кордоном:

- Навчання разом із місцевими дітьми. Наприклад, у Польщі 90% учнів перебувають у класах з польськими дітьми, а ще 10% – на підготовчих курсах.

- Навчання у класі з дітьми-біженцями із різних країн. У деяких країнах українських дітей розподіляють спочатку в адаптивні або інтеграційні класи, де з ними можуть навчатися діти, які володіють іншими мовами. У таких класах їх навчають національної мови, знайомлять із місцевою системою освіти,

надають психологічну підтримку та оцінюють компетенції.

- Навчання різновікових дітей в одному класі. У деяких країнах створюють окремі класи, де навчаються діти різного віку, оскільки не набирається достатньо осіб, щоб створити класи для одного віку. Наприклад, у Чехії є можливість для створення таких класів, якщо у школі набереться понад 15 дітей різного віку, і тоді їм будуть викладати окремі предмети з української шкільної програми [3; 20].

Розгляд реальної практики у загальноосвітніх установах свідчить про наявність двох протилежних тенденцій у поведінці дітей-мігрантів в освітньому закладі. Перша тенденція пов'язана зі спробами замкнутися у собі, обмежити коло свого спілкування. Ця тенденція більшою мірою характеризує те, що дитина-мігрант стане дезадаптованою в новому соціумі. Друга тенденція пов'язана з готовністю влитися в новий колектив за будь-яку ціну, відкидаючи свої етнічні особливості як незатребувані в новому соціокультурному просторі. Ця тенденція відображає процес асиміляції та/або інтеграції, що, зрештою, сприяє легшій адаптації мігранта. Однак хотілося б відзначити, що в обох тенденціях ситуацію загострюють труднощі, пов'язані з подоланням мовного бар'єру та культурного шоку. Внаслідок незнання мови та відсутності можливості встановлення тісних зв'язків з однокласниками у дитини різко знижується емоційне тло, починаються проблеми в адаптації та навчальній діяльності [14].

Як показав моніторинг Amnesty International, на початок 2023 року у Польщі лише 15 тисяч українських дітей відвідували підготовчі класи, які не

інтегровані у звичайну шкільну систему і не мають фіксованого навчального плану. Тож те, що вивчають діти, повністю залежить від вчителя. Більшість дітей одразу зарахували у звичайний польський клас, навіть якщо вони взагалі не знали мови [9].

Але навіть попри необхідність навчати дітей мови сама ідея підготовчих класів не витримала перевірки часом. Польське міністерство освіти мало гарантувати учням з України від 2 до 5 годин безкоштовного додаткового навчання польської мови на тиждень, але у реальності для цього не вистачає ані вчителів, ані класів для проведення уроків. У Німеччині, яка має досвід інтеграції дітей-біженців ще з 2015–2016 років, так звані *Welcome classes* жорстко критикують. Відокремлення дітей мігрантів спричинило більше негативних, ніж позитивних наслідків. Дослідники давно з'ясували, що для успішного навчання дітям мало просто розуміти мову, потрібні розвинені навички письма, читання і мовлення. Їхній брак зменшує бажання вчитися [9].

Мовні навички важливі не лише для академічних досягнень, але й для того, щоб діти розвинули почуття причетності, спільності у школі, наголошують фахівці OECD у великому дослідженні, присвяченому освіті біженців у різних країнах. В опитуванні німецького Центру східно-європейських і міжнародних досліджень (ZOIS) українські старшокласники у Німеччині сказали, що їхнє «життя поставлене на паузу» і вони почувуються «між двох світів» [9].

До труднощів адаптації відноситься і виникнення конфліктів на етнічному ґрунті. Деякі діти стикаються і з фактами булінгу. В різних країнах це питання

має різні рішення. Наприклад, у Польщі немає системно прийнятої антидискримінаційної чи міжкультурної освіти: розвиток комунікативних компетенцій закладений у базовий навчальний план. Німці все ще відчують свою провину перед українським народом і приділяють велику увагу расовим і міжкультурним питанням [10].

Деякі вчені відзначають, що для дитини стрес від переїзду до нової країни буває порівняним зі стресом від втрати когось із рідних. Необхідно від шести місяців до року для адаптації до нової країни та до 2-х місяців – до школи. Насправді діти адаптуються швидше, ніж дорослі. Та це не означає, що дитина уникне стресу, особливо, якщо у школі спілкуються новою мовою [3].

Та попри труднощі, з якими стикнулися українські школярі, багато хто вже оцінив переваги європейської освіти. Повага до особистості дитини, більше вільного простору, неперевантажена програма, орієнтація на практичні знання, матеріальне забезпечення шкіл. Через демографічну кризу і старіння європейські країни можуть бути зацікавлені в українських дітях. І першою серед них є Німеччина, яка вже багато років відчуває серйозний дефіцит робочої сили і почала активно заохочувати мігрантів [3].

З метою дослідження психологічних особливостей адаптації українських дітей-мігрантів в європейських школах нами було опитано 50 українських дітей, учнів 7–11 класів, які знаходяться в 17 дружніх країнах, що надали притулок українським біженцям. Дослідження відбувалось виключно на добровільній основі в онлайн-форматі за допомогою Google-ресурсів. Неможливість особисто бачити кожного з опитуваних та

задавати їм додаткові запитання і визначила стратегію побудови нашого дослідження та підбірку методик.

Для діагностики ми обрали наступні методики:

1. Методика «Оцінювання рівня шкільної мотивації та адаптації» Н. Лусканової. Анкета допомагає визначити рівень шкільної мотивації в процесі адаптації за високим, середнім, низьким діапазонами в збірних класах, також є важливою у процесі адаптації нового учня в класі [16].

2. Методика «Шкільна тривожність Філіпса». Дозволяє визначити загальний рівень шкільної тривожності, що дає можливість зрозуміти про комфортність перебування у навчальному закладі, а також вивчити характер переживання тривожності, пов'язаної з різними областями шкільного життя [1].

3. Методика «Оцінка відносин підлітка з класом» Л. Головей та О. Рибалко. Дозволяє виявити три можливих «типи» сприйняття індивідом групи: індивідуалістичний, колективістський, прагматичний. При цьому показником сприйняття людиною групи є роль групи в індивідуальній діяльності індивіда [16].

4. Методика «Ваша самооцінка» дає можливість виявити рівень самооцінки: низький, середній, високий, – адже саме вона визначає взаємини з оточенням, від неї залежить самокритичність, вимогливість до себе, ставлення до своїх досягнень і невдач [6].

Також нами була складена невелика анкета, щоб отримати додаткову інформацію про опитаних дітей, а саме: країна, в якій вони зараз перебувають; чи мали мовні бар'єри у школі; в якій формі відбувається їхнє навчання; чи отримували вони психологічну допомогу. Отже,

обрані нами методики інформативні, прості у використанні та дають можливість досліджуваному діяти за чіткою інструкцією без додаткових роз'яснень.

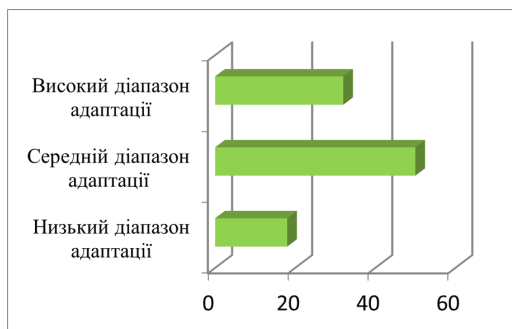
Щоб узагальнити та проаналізувати результати дослідження, отримана інформація була занесена до зведеної таблиці. Опитування проводилось анонімно, та деякі учні за бажанням писали свої імена. Для дотримання психологічної етики імена учнів були зашифровані.

Опитування за методикою «Оцінювання рівня шкільної мотивації та адаптації» Н. Лусканової виявило, що серед досліджуваних 32% (16 осіб) з високим, 50% (25 осіб) з середнім та 18% з низьким діапазонами рівня шкільної мотивації в процесі адаптації (Гістограма 3.1).

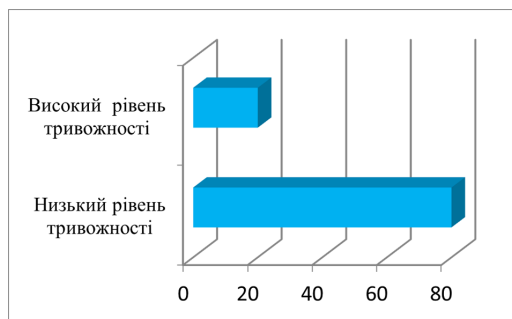
За методикою «Шкільна тривожність Філіпса» з 50 дітей виявлено 80% (40 осіб) з низьким та 20% (10 осіб) з високим загальним рівнем шкільної тривожності (Гістограма 3.2).

Співставлення аналізу результатів опитування за цими двома методиками дало змогу визначити 11 осіб (22%) з низьким рівнем адаптації (далі – неадаптовані). Це діти, які показали низький рівень шкільної мотивації та високий рівень шкільної тривожності, а також діти з високим рівнем шкільної тривожності та середнім рівнем шкільної мотивації, але найнижчою кількістю балів у цьому діапазоні. Отже, з 50 дітей, що брали участь у дослідженні, виявлено 39 осіб (78%), які змогли адаптуватись в закордонних закладах освіти (далі – адаптовані).

Порівняльний аналіз результатів дослідження адаптованих та неадаптованих дітей за наступними опитуваннями допоможе визначити психологічні особливості адаптації українських

Гістограма 3.1. Виявлений рівень шкільної мотивації та адаптації

Гістограма 3.2. Виявлений рівень шкільної тривожності

дітей-мігрантів в іноземних школах.

Так, розширений порівняльний аналіз за методикою «Шкільна тривожність Філіпса» (Гістограма 3.3) дає можливість побачити, що у неадаптованих дітей, на відміну від адаптованих, шкільна дезадаптація проявляється у вищих показниках за всіма чинниками тривожності (у кожного з опитуваних виявлено високий коефіцієнт від 1 до 4 чинників тривожності), а особливо за такими:

- загальна тривожність у школі (63,3%) – тривожний емоційний стан дітей пов'язаний з їх залученням в життя освітнього закладу;

- переживання соціального стресу (54,6%) – тривожність дітей зумовлена тим, як розвиваються їх соціальні контакти (передусім з однокласниками);

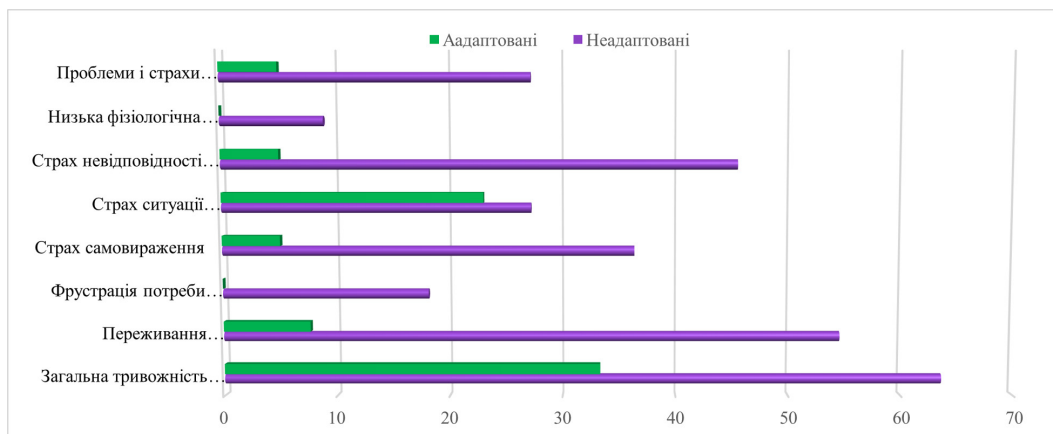
- страх самовираження (36,4%) – діти бояться демонструвати свої можливості, негативно переживають ситуації, пов'язані з потребою саморозкриття;

- страх невідповідності очікуванням оточення (45,5%) – для цих дітей більш значущі оцінювання вчинків, думок, результатів діяльності іншими, їх тривожать оцінки, які дають оточуючі, і вони заздалегідь очікують на негативне оцінювання.

Натомість у адаптованих дітей

чинники шкільної тривожності не яскраво виражені. Взагалі не виявлені такі чинники, як фрустрація потреби в досягненні успіху та низька фізіологічна опірність стресові, отже, ці діти здатні пристосовуватись до ситуацій стресового характеру та адекватно реагують на тривожні чинники середовища. Лише 33,3% дітей цієї групи при опитуванні виділили чинник загальної тривожності у школі та 23% дітей – чинник страху ситуації перевірки знань (вони вказували, що їх лякають майбутні іспити та необхідність публічних відповідей під час занять).

За результатами аналізу дослідження за методикою «Оцінка відносин підлітка з класом» Л. Головей та О. Рибалко виявлено (Діаграма 3.1), що переважна кількість неадаптованих дітей (72,3%) надають перевагу індивідуалістичному типу сприйняття класу, вони ставляться до класного колективу нейтрально або вороже, ухиляються від співпраці, обмежують свої контакти. Тоді як адаптовані діти в більшості (59%) виявляють колективістське сприйняття класу, який вони сприймають як самостійну цінність, виділяють зацікавленість в успіхах групи та її членів, визначають потребу у колективних формах роботи. Також

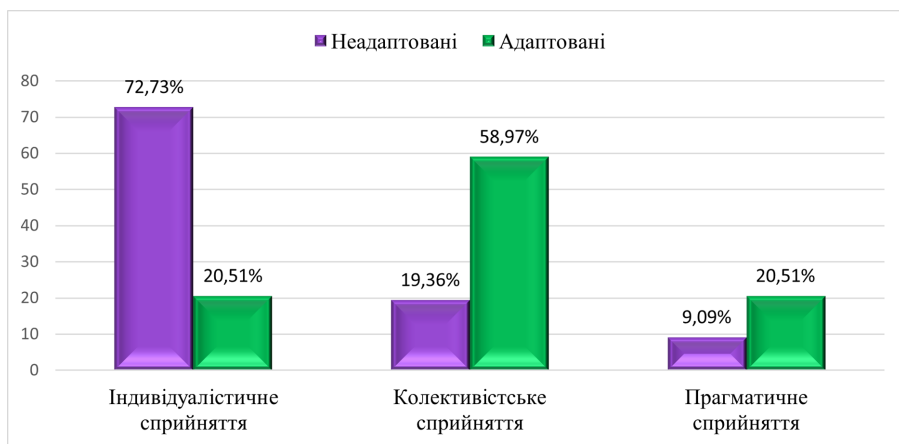

Гістограма 3.3. Розширений порівняльний аналіз за методикою «Шкільна тривожність Філіпса»

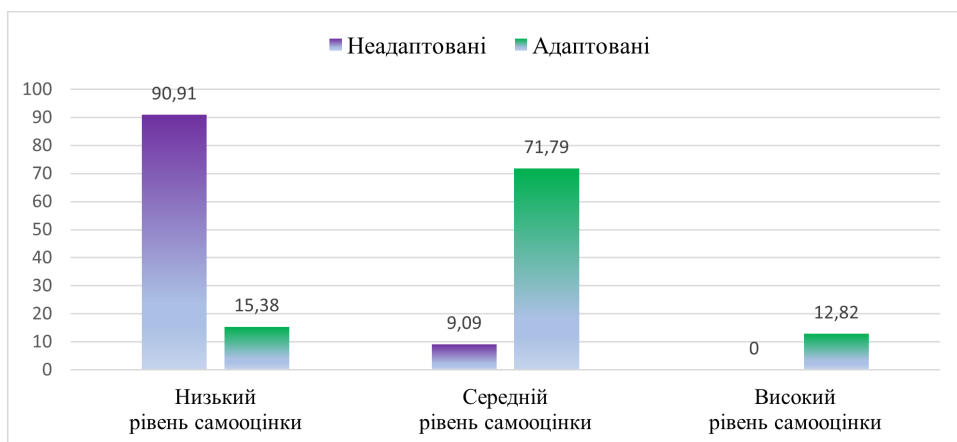
20,5% адаптованих дітей показали свою зацікавленість у прагматичному сприйнятті класу як засобу досягнення певної мети, що частіше проявляється у спілкуванні з найкомпетентнішими членами колективу, які здатні допомогти, надати потрібну інформацію, і лише у 9,1% неадаптованих дітей спостерігається така зацікавленість.

За результатами аналізу дослідження за методикою «Оцінка відносин підлітка з класом» Л. Головей та О. Рибалко виявлено (Діаграма 3.1), що переважна кількість неадаптованих дітей (72,3%)

надають перевагу індивідуалістичному типу сприйняття класу, вони ставляться до класного колективу нейтрально або вороже, ухиляються від співпраці, обмежують свої контакти. Тоді як адаптовані діти в більшості (59%) виявляють колективістське сприйняття класу, який вони сприймають як самостійну цінність, виділяють зацікавленість в успіхах групи та її членів, визначають потребу у колективних формах роботи. Також 20,5% адаптованих дітей показали свою зацікавленість у прагматичному сприйнятті класу як засобу досягнення певної

Діаграма 3.1. Порівняльний аналіз за методикою «Оцінка відносин підлітка з класом» Л. Головей та О. Рибалко

Діаграма 3.2. Порівняльний аналіз за методикою «Ваша самооцінка»

мети, що частіше проявляється у спілкуванні з найкомпетентнішими членам колективу, які здатні допомогти, надати потрібну інформацію, і лише у 9,1% неадаптованих дітей спостерігається така зацікавленість.

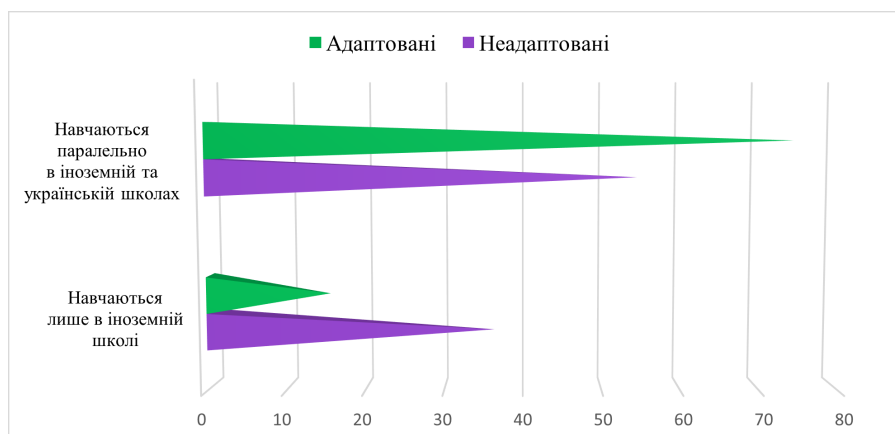
Аналіз опитування за методикою «Ваша самооцінка» (Діаграма 3.2) показав, що серед неадаптованих дітей 90,1% (10 осіб) мають низький рівень самооцінки, отже, ці діти можуть страждати від «комплексу неповноцінності», не сприймати та болісно реагувати на критичні зауваження на свою адресу, не мати своєї думки, а діяти лише з огляду на інших, такі діти потребують психологічної допомоги. Тоді як у 71,8% (28 осіб) адаптованих дітей виявлено середній рівень самооцінки, такі діти лише подекуди підлаштовуються під думку інших і майже не страждають від «комплексу неповноцінності». Показово, що високий рівень самооцінки виявлено у 12,8% (5 осіб) адаптованих дітей, вони нечасто сумніваються у своїх діях та правильно реагують на зауваження інших. Серед неадаптованих не виявлено дітей з високим рівнем самооцінки. Але у 15,3% (6 осіб) адаптованих дітей виявлено

низький рівень самооцінки, отже, ці діти також потребують психологічної допомоги.

Порівняльний аналіз відповідей на питання щодо форми навчання (Гістограма 3.4) виявив, що серед дітей, які навчаються у місцевій школі й українській (онлайн), більший відсоток адаптованих до навчання в іноземному навчальному закладі (74,4% адаптованих та 54,5% неадаптованих), натомість серед дітей, які навчаються лише у місцевих навчальних закладах, більший відсоток неадаптованих (36,4% неадаптованих та 15,4% адаптованих).

Відповіді на питання: «Чи отримували ви психолого-педагогічну допомогу та підтримку?» (Діаграма 3.3) – дають можливість побачити, що лише 18,2% (2 особи) з неадаптованих дітей отримували її, а 63,4% (7 осіб) не мали такої можливості або необхідної інформації. Натомість 46,2% (18 осіб) отримували необхідну психолого-педагогічну допомогу і лише 15,4% (6 осіб) – ні.

Отже, нами виявлено, що не всі українські діти-мігранти змогли адаптуватися в європейських закладах освіти. Неадаптовані діти мають низький рівень

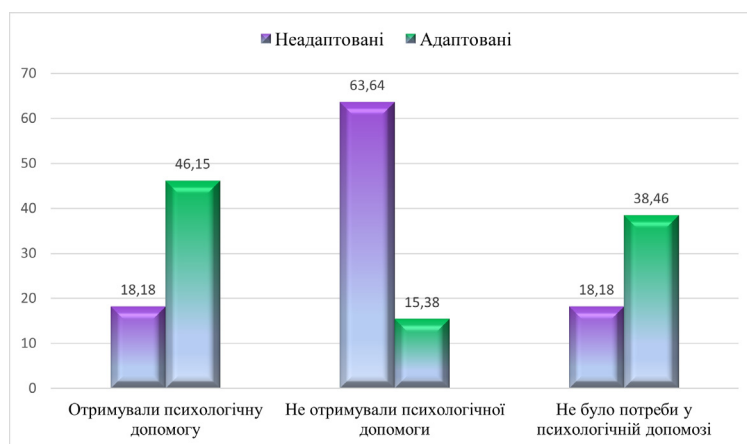
Гістограма 3.4. Порівняльний аналіз відповідей на питання щодо форми навчання

самооцінки та шкільної мотивації, також у них високий рівень шкільної тривожності. Колектив, в якому навчаються, ці діти сприймають нейтрально або вороже, обмежують свої контакти з однокласниками, ухиляються від співпраці. Це їх тривожить, діти бояться демонструвати свої можливості, вони заздалегідь налаштовуються на негативне оцінювання своїх вчинків, думок, результатів роботи. В діяльності вони керуються не своїми думками. Усі ці труднощі впливають на зниження соціального статусу і спричиняють сприйняття підлітками соціуму

як принижуючого і дискримінуючого, призводять до емоційних зривів.

З тієї чи іншої причини більшість дітей (63,4%) не отримували психолого-педагогічної допомоги та підтримки. Натомість 46,2% адаптованих дітей отримували психолого-педагогічну допомогу.

Таким чином, отримані нами результати дослідження свідчать про те, що успішна адаптація українських дітей-мігрантів в європейських школах потребує психолого-педагогічного супроводу. Професійні спеціалісти можуть

Діаграма 3.3. Порівняльний аналіз відповідей на питання щодо отримання підлітками психологічної допомоги

допомогти дітям у налагодженні конструктивних стосунків із оточуючими, системного підходу до визначення завдань і засобів їхньої діяльності. Для підвищення адаптації дітей в нових умовах психологи радять таке: дорослим важливо в цей період бачити і чути своїх дітей, щоб не пропустити моменти, які призведуть до дезадаптації. Запевніть дитину, що вона отримає допомогу від вас у будь-якому випадку!

Обов'язково повідомте вчителя або адміністрації про особливості своєї дитини: стан здоров'я, алергічні реакції, рівень знань, особливості характеру, характерні звички тощо [21].

Навіть дитину знайомитись із новою територією. Поясніть, чому з перших днів важливо дізнатись про розташування у новій школі навчальних кабінетів та кабінетів адміністрації, туалету, столової, медпункту тощо; чому варто дізнатись про правила школи та вимоги. Познайомте дитину з педагогами та розкажіть, до кого із шкільних працівників вона може звернутись по допомогу. Якщо дитині складно просити про допомогу малознайомих людей, попрацюйте вдома (підкажіть дитині фрази, які вона може використовувати у разі необхідності).

Щодня запитуйте дитину про конкретні досягнення і можливі труднощі. Відзначайте навіть найменші успіхи та підказуйте, як можна долати труднощі. Якщо ж дитині важко одразу зосередитись на навчанні, вона болісно переживає зміни, протестує, то не треба наполягати. Дайте їй час.

Заохочуйте спілкування дитини з друзями, з колишніми однокласниками. Адже, як показало наше дослідження, більшість дітей, які навчаються

паралельно онлайн в українській школі та спілкуються з українськими однокласниками, виявились більш адаптованими в іноземних навчальних закладах.

Допоможіть дитині створити щоденну ритмічність, це заспокоює та полегшує процес адаптації. Наприклад: будити кожен ранок однією і тією ж фразою або віршиком, а завершувати день підсумковою бесідою та плануванням наступного дня.

Навіть якщо адаптація триває довші традиційних шести місяців і проходить важко, будьте впевнені, що з часом все буде добре за умови вашої підтримки [21].

Дітям важливо знати, що всі емоції й почуття – це нормально. Головне – розуміти, що ви справляєтесь: після агресії настає спокій, а після сліз – легкість. Ці «емоційні гойдалки» свідчать про те, що ви живете у складні часи, а не про те, що щось з вами не так.

Сприймайте переїзд і нову школу як унікальний досвід. Використовуйте цей досвід для свого розвитку. Беріть активну участь у житті нової школи та класу, заводьте нові знайомства, це буде також сприяти зменшенню мовного бар'єру.

Але, якщо ви не справляєтесь, якщо потребуєте допомоги, не бійтеся по неї звертатися до вчителя, до батьків, до психолога.

Наразі багато українських психологів надають психологічну онлайн-допомогу нужденним, які через війну опинились за кордоном, в приватному порядку або під егідою благодійних фондів. Ми зробили підбірку покликань на сайти, Телеграм-групи, чат-боти професійних психологів, які допоможуть при складностях шкільної адаптації або інших психологічних проблемах.

Висновки. Сучасна наука приділяє проблемі соціально-психологічної адаптації особистості велику увагу, їй присвячено значну кількість досліджень. Під адаптацією розуміється процес пристосування до нових умов та взаємодії індивіда з оточуючим. Науковці довели, що соціально-психологічна адаптація є важливою складовою процесу входження підлітків у нові умови, саме в такі періоди життя вони зазнають найбільших труднощів.

Різка зміна звичних умов життя призводить до дезорієнтації дитини із родини мігрантів, до серйозних проблем соціального, економічного та психологічного характеру. Наразі в інших країнах світу знаходиться близько 2 млн. українських дітей.

З огляду на те, що сучасна психологічна наука приділяє проблемі соціально-психологічної адаптації особистості велику увагу (їй присвячено значну кількість досліджень), новий сумний досвід вимушеного переїзду українських дітей за кордон та процес пристосування дітей-мігрантів до іншомовного соціокультурного середовища є ще недостатньо висвітленими в наукових джерелах, особливо шляхи їх підтримки та супроводу.

Аналіз інформації міжнародних моніторингів вказує на те, що процес адаптації українських дітей в іноземних школах потребує подальшого детального дослідження та ретельного вивчення психологічних ресурсів, які забезпечать успішну соціально-психологічну адаптацію дітей в ситуації змінених умов навчання. Адже існують як труднощі: у налагодженні стосунків з однолітками через незнання мови, культури, звичок, традицій країни, у якій вони перебувають; в опануванні шкільної програми

через незнання мови та нестабільний емоційний стан тощо, так і позитивні сторони перебування і навчання українських дітей за кордоном: є можливість порівняти різні підходи до навчання та шкільну атмосферу, що стає корисним досвідом; відвідування школи й спілкування з однолітками допомагає дітям швидше впоратися з травмою.

Для дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації українських дітей-мігрантів нами підібрані інформативні, прості у використанні методики, що дають можливість досліджуваному діяти за чіткою інструкцією без додаткових детальних роз'яснень, адже діти знаходяться в різних країнах.

Проведене емпіричне дослідження психологічних особливостей адаптації українських дітей в європейських школах показало, що у неадаптованих дітей низький рівень самооцінки та шкільної мотивації, також у них високий рівень шкільної тривожності. Колектив, в якому вони навчаються, сприймають або нейтрально, або вороже; обмежують свої контакти з однокласниками, ухиляються від співпраці. Це їх тривожить, діти бояться демонструвати свої можливості, вони заздалегідь налаштовуються на негативне оцінювання своїх вчинків, думок, результатів роботи. В діяльності вони керуються не своїми думками. З тієї чи іншої причини більшість цих дітей (63,4%) не отримували психолого-педагогічної допомоги та підтримки. Натомість 46,2% адаптованих дітей отримували психолого-педагогічну допомогу.

Таким чином, дослідження свідчить про те, що успішна адаптація українських дітей-мігрантів в іноземних школах потребує психолого-педагогічного супроводу, що підтверджує нашу гіпотезу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаптація дітей у 1, 5, 10 класах. Упоряд. Т. Червона. Київ, 2008. 128 с.
2. Адаптація до шкільного навчання. URL: <http://surl.li/regnqa> (дата звернення: 17.10.2024).
3. Адаптація українських дітей у школі за кордоном: на що звернути увагу. URL: <https://surl.li/ldhnmz> (дата звернення: 12.09.2024).
4. Блинова, О. Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. 2016. Вип. 3 (1). С. 111–117.
5. Блинова, О. Є. Соціально-психологічна адаптація дітей із родин вимушених переселенців. URL: <https://surl.li/ugamgx> (дата звернення: 11.10.2024).
6. Вівчарик, Т. П., Дмитренко, А. К. *Методи діагностики та формування у молодих жінок установок на самореалізацію*. Чернівці, 1999. С. 29–30.
7. Адаптація дитини до шкільного навчання. *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/001z0q-7fe2.doc.html> (дата звернення: 17.10.2024).
8. Завацька, Н. Є. *Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі*: монографія. Луганськ, 2012. 320 с.
9. «Між двох світів». Як українські діти провчилися рік за кордоном. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cer1jylzxr9o> (дата звернення: 15.09.2024).
10. Навчання за кордоном: 10 кроків, що полегшать адаптацію до іноземної школи. URL: <https://surl.li/nrikut> (дата звернення: 21.09.2024).
11. *Практичному психологу про суїцид*. Житомир, 2003. С. 21–23.
12. *Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України*: посібник для практиків соціальної сфери. За ред. Л. С. Волинець. Київ, 2015. 72 с.
13. Слюсаревський, М. М., Блинова, О. Є. *Психологія міграції*: навч. посібник. Київ, 2018. 360 с.
14. Бочкор, Н. П., Дубровська, Є. В., Залеська, О. В. *Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період*: методичні рекомендації. Київ, 2014. 84 с.
15. Андреевкова, В. Л., Бандурка, І. О., Бочкор, Н. П. *Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту*: навч.-метод. посіб. Київ, 2015. 175 с.
16. *Сучасна енциклопедія психологічних тестів*. Упоряд. В. Ю. Лівшиц. Донецьк, 2004. С. 24–26.
17. Татяничков, А. *Соціально-психологічна адаптація підлітків на етапі переходу до навчання в основній школі*. URL: <https://surl.li/hyczab> (дата звернення: 27.09.2024).
18. Удовенко, Ю. М. Організація соціально-психологічної допомоги дітям, які пережили втрати внаслідок військових дій. *Ukrainian Psychological Journal*. 2017. Вип. 1 (3). С. 165–176.
19. Філоненко, М. *Психологія спілкування*. Підручник. Київ, 2008. 224 с. URL: http://www.cul.com.ua/preview/Psiholog_spilk-Filonenko.pdf (дата звернення: 28.09.2024).
20. Як діти, що вимушено покинули Україну, можуть продовжити навчання. URL: <https://eo.gov.ua/zahalni-pytannia-ta-problemy-osvity-ukrainskykh-ditey-za-kordonom/> 2022/04/04/ (дата звернення: 02.10.2024).
21. Як полегшити адаптацію дитини в школі за кордоном: поради психолога. URL: <https://surl.li/dcpowi> (дата звернення: 27.11.2024).

REFERENCES

1. Chervona, T., comp. (2008). *Adaptation of Children in Grades 1, 5, and 10*. Kyiv, 128 p. [in Ukr.]
2. *Adaptation to School Education*. [online] Available at: <http://surl.li/regnqa> [Accessed 17 Oct. 2024]. [in Ukr.]

3. *Adaptation of Ukrainian Children in Schools Abroad: What to Pay Attention to*. [online] Available at: <https://surl.li/ldhnmz> (accessed: 12.09.2024). [Accessed 12 Sept. 2024]. [in Ukr.]
4. Blinova, O. (2016). Socio-Psychological Adaptation of Forced Migrants: Approaches and Problems in Studying the Phenomenon of Acculturation. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Psykholohichni nauky* (Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences), Issue 3 (1), pp. 111–117. [in Ukr.]
5. Blinova, O. *Social and Psychological Adaptation of Children from Families of Forced Migrants*. [online] Available at: <https://surl.li/yramgx> [Accessed 11 Oct. 2024]. [in Ukr.]
6. Vivcharyk, T., Dmytrenko, A. (1999). *Methods of Diagnosis and Formation of Attitudes Towards Self-Realisation In Young Women*. Chernivtsi, pp. 29–30. [in Ukr.]
7. *Adaptation of Children to School Education*. [online] Vseosvita. Available at: <https://vseosvita.ua/library/embed/001z0q-7fe2.doc.html> [Accessed 17 Oct. 2024]. [in Ukr.]
8. Zavatska, N. (2012). *Sociocultural and Psychological Aspects of Personality Adaptation in Modern Society: A Monograph*. Luhansk, 320 p. [in Ukr.]
9. “Between two Worlds.” *How Ukrainian Children Studied Abroad for a Year*. [online] Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cer1jylzxr9o> [Accessed 15 Sept. 2024]. [in Ukr.]
10. *Studying Abroad: 10 Steps to Facilitate Adaptation to a Foreign School*. [online] Available at: <https://surl.li/npikut> [Accessed 21 Sept. 2024]. [in Ukr.]
11. *Practical Psychologist about Suicide*. (2003). Zhytomyr, pp. 21–23. [in Ukr.]
12. Volynets, L. (2015). *Psychosocial Assistance to Internally Displaced Children, their Parents and Families with Children from Eastern Ukraine: A Guide for Social Workers*. Kyiv, 72 pp. [in Ukr.]
13. Sliusarevskyi, M., Blinova, O. (2018). *Psychology of Migration: A Textbook*. Kyiv, 360 p. [in Ukr.]
14. Bochkor, N., Dubrovska, E., Zaleska, O. (2014). *Social, Educational and Psychological Work with Children in Conflict and Post-Conflict Periods: Methodological Recommendations*. Kyiv, 84 p. [in Ukr.]
15. Andrieienkova, V., Bandurka, I., Bochkor, N. (2015). *Social, Educational and Psychological Assistance to Families with Children during Military Conflict: Teaching and Methodological Manual*. Kyiv, 175 p. [in Ukr.]
16. Livshyts, V., comp. (2004). *Modern Encyclopaedia of Psychological Tests*. Donetsk, pp. 24–26. [in Ukr.]
17. Tatianchykov, A. *Social and Psychological Adaptation of Adolescents during the Transition to Secondary School*. [online] Available at: <https://surl.li/hyczab> [Accessed 27 Sept. 2024]. [in Ukr.]
18. Udovenko, Yu. (2017). Organisation of Social and Psychological Assistance to Children who have Experienced Loss as a Result of Military Action. *Ukrainian Psychological Journal*, Issue 1 (3), pp. 165–176. [in Ukr.]
19. Filonenko, M. (2008). *Psychology of Communication. A Textbook*. Kyiv, 224 p. [online] Available at: http://www.cul.com.ua/preview/Psiholog_spilk-Filonenko.pdf [Accessed 28 Sept. 2024]. [in Ukr.]
20. *How Children who have been Forced to Leave Ukraine can Continue their Education*. [online] Available at: <https://eo.gov.ua/zahalni-pytannia-ta-problemy-osvity-ukrainskykh-ditey-za-kordonom/> 2022/04/04/ [Accessed 02 Oct. 2024]. [in Ukr.]
21. *How to Help your Child Adapt to School Abroad: Advice from a Psychologist*. [online] Available at: <https://surl.li/dcpowi> [Accessed 27 Nov. 2024]. [in Ukr.]

Summary

PECULIARITIES OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION
OF UKRAINIAN CHILDREN IN
EUROPEAN SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Oleksandra HAKH

11th grade student, Extracurricular Educational Institution
Energodar Small Academy of Sciences for Schoolchildren
Energodar City Council, Zaporizhzhia Region

Nataliia DOBROVA

Head of the Extracurricular Educational Institution Club
Energodar Small Academy of Sciences for Schoolchildren
Energodar City Council, Zaporizhzhia Region
email: kot_ja@ukr.net

Relevance of the research. Due to Russia's attack on Ukraine, more than 1.8 million children are currently abroad. The adaptation of Ukrainian children to new countries, customs, and rules is both a new experience and a significant challenge. Ukraine is a European country, so we know some of its customs, but we must also learn its unique practices. The increase in the number of school-age migrant children has exacerbated the problem of their socio-cultural and ethnic adaptation to a new cultural environment, as refugee children are one of the most vulnerable categories of students and need constant psychological and pedagogical support, especially at the initial stage of their education in a new foreign-language environment. Migrant children experience many social, psychological, and pedagogical problems during the adaptation process, and they need psychological and pedagogical support.

The **purpose** of the article is to study the peculiarities of the adaptation of Ukrainian migrant children in European educational institutions.

Conclusions. Modern science pays great attention to the problem of the individual's sociopsychological adaptation. Analysis of international monitoring data indicates that the process of adaptation of Ukrainian children in foreign schools requires further detailed research and careful study of psychological resources that will ensure the successful socio-psychological adaptation of children in the context of changed learning conditions. An empirical study of the psychological characteristics of Ukrainian children's adaptation in European schools showed that maladjusted children have low self-esteem and high levels of school anxiety. Children are afraid to demonstrate their abilities; they are predisposed to negative assessments of their actions, opinions, and work results. The successful adaptation of Ukrainian migrant children in foreign schools requires psychological and pedagogical support.

Keywords: Ukraine, Russian-Ukrainian war, migrants, refugees, children, adaptation, disadaptation.